

קריאה בספר תורה פסול כשאינ אחר, ודין הברכה

אמיר ורד

השולחן ערוך אורח-חיים' פוסק: "אין קורין בחומש לבדו". ובסעיף ג' שם: "ואפילו בכפרים, שאין נמצא להם ספר תורה כשר, אין מברכין עליו". משמעותה של הלכה זו היא, שאסור לקרוא בציבור את קריאת התורה, כאשר אין ספר תורה כשר, שבו כתובים כל חמשת חומשי תורה כהלכתם.

הלכה זו, לכאורה, מסכימה לפסיקתו של הרמב"ם בהלכותיו¹, שבה הוא אומר: "נמצאת למד, שעשרים דברים הן שבכל אחד מהן פוסל ספר-תורה. ואם נעשה בו אחד מהן הרי הוא כחומש מן החומשין שמלמדין בהן התינוקות, ואין בו קדושת ספר-תורה, ואין קורין בו ברבים".

אך הרמב"ם נראה כסותר את עצמו בתשובותיו². על השאלה "האם לקרוא בחומש כשאינ ספר-תורה או במקרה שיש רק ספר-תורה פסול האם מותר לברך?" תשובתו: "מותר לברך, ואין הברכה על הקריאה בספר דומה להברכה על נטילת לולב, או ישיבה בסוכה, שאם היתה סוכה פסולה או לולב פסול נמצאת ברכה לבטלה, שהמצוה היא נטילת לולב או ישיבת הסוכה, שעליהן מברך, ואם היו פסולין לא עשה מצוה, מה שאין כן בקריאה. כאן המצוה היא הקריאה בספר-תורה בין שקרא בספר כשר ובין שקרא בספר פסול, ואפילו קרא על פה יברך, כי עצמה של הברכה היא המצוה שעליה אנו מברכין. הלא תראה שהקורא בשחר קודם שיתפלל משנה או תלמוד או הלכה או מדרש - מברך, ואח"כ קורא או דורש. הנה למדת שההגיה בתורה היא המצוה שעליה אנו מברכין. וזהו ההפרש שלא הרגישו בו רוב חכמי המזרח ודימו שהמברך וקורא בספר פסול בתורה, הרי זו ברכה לבטלה. וראיה לדבר זה, האי דאמרינן אין קורין בחומשין מפני כבוד הציבור, וכי יש בעולם פסולות כמו פסולות חומש אפילו היה ספר-תורה חסר אות אחת - פסול וכ"ש חומש. ולמה נתנו הטעם מפני כבוד הציבור, והיה להם לתת הטעם מפני שהוא פסול, שנמצאת ברכה לבטלה. ואם תאמר, שקריאה זו בלא ברכה למה נאמרה, וכי יש בעולם מי שעלה על דעתו לאסור קריאה בלא ברכה ואפילו על-פה, אלא ודאי שלא אמרו בצבור אלא על קריאה שחייבים לקרותה בצבור שהם שבעה או שלושה וכיוצא בהם הוא שאין קורין בחומשים מפני כבוד הציבור, לא מפני שהברכה לבטלה. ועל דוקא זו סמכו אנשי המערב והיו קורין בספר-תורה של קלף בלא עבוד כלל ומברכין לפניו ולאחריה בפני גאוני עולם, כגון - רבינו יוסף הלוי זצ"ל ורבינו צחק אלפס זצ"ל וכיוצא בהם. ומעולם לא נשמע בזה פוצה פה ומצפצף, לפי

1. סי' קמ"ג סעי' ב', ג'.

2. הלכות סי' פ"ו הל"א.

3. תשובות הרמב"ם מהדורת "פריימן" תשובה מ"ג.

שכולם בעלי בינה היו וחכמתם מיושבת ומכוונת, וידעו שאין הברכה תלויה בספר אם כשר הוא אם פסול, אלא בקריאה עצמה. בין שהיה קורא בספר כשר או פסול כמו שביארנו, ואע"פ כן ראוי לכל ציבור להיות להם ספר כשר כהלכותיו ובו ראוי לקרות לכתחילה צבור. ואם אי-אפשר להם קורין אפילו בפסול, ומברכין מן הטעם שאמרנו, וכן הורה רבינו חנוך הספרדי⁴.

דעת הרמב"ם בתשובותיו, שקורין בס"ת פסול ברבים, ואילו דעתו בהלכות שאין קורין בו ברבים.

ה"כסף-משנה"⁵ מתקשה בבעיה זו, ומביא את דעת הרשב"א, שהרמב"ם בתשובות כתב זאת בצעירותו וחזר בו בזקנתו ועל כן שינה בהלכות. אך מתקשה ה"כסף-משנה": אם-כן אותם הראשונים, שהרמב"ם מעיד עליהם בתשובתו שנהגו לברך על ספר פסול, הם טועים וזה לא יתכן. לכן, מתרץ ה"כסף-משנה" את הסתירה בחילוק לשני מקרים: הרמב"ם בהלכות, שאמר שאין קורין, מדבר במקום שיש ספר-תורה אחר כשר. ואילו בתשובות מדובר, כאשר אין ספר-תורה אחר ואין אפשרות אלא לקרוא בפסול – ובמצב כזה מותר גם לברך עליו.

הרשב"א כותב בכמה מקומות, שאין לברך על ספר פסול ולקרות בו, והוא אוסר לקרות בספר פסול גם אחר שראה את תשובת הרמב"ם. הוא מוזכר ומצוטט ב"אבודרהם"⁶ וב"אורחות חיים" וזה לשונו:

"תשובה. פליאה ממני דעת הרב בתשובתו, נשגבה ולא אוכל לה. והרבר מחודש בעיני הרבה מכמה פנים: האחד – שאם אינו פוסל לקרות ולברך בו, לאיזה ענין הוא פסולו והכשרו, שאין סבר לומר פסול לקרות בו לכתחלה היכא דאיפשר להם בספר כשר...ועוד – שהטענה בעצמה שנשמך עליה הרב, והיא שעל עצמה של קריאה אנו מברכין ואפי' קרא על פה, נפלאתי עליה הפלא ופלא. לפי שהקריאה בעצמה שבבית הכנסת לא תקנה בעל פה אלא בספר תורה, שאלו היתה התקנה בעל פה, מפני מה אין קורין בחומשינו, מנרע גרע חומש מקורא בעל פה? אבל קריאת תקנת משה ועזרה תקנה מחייבת לקרא בשני ובחמישי ובשבתות ובימים טובים...ואותה תקנה עיקרה לא נתקנה אלא בקריאת ספר תורה. והלכך כל שאינו קורא על הספר ובספר כשר אינו מברך, שאין זה בקורא מן התקנה... ועוד – דבהדי' תנן בפרקא קמא דמסכת סופרים (א.א.): כותבין על הקלף במקום כשר, ועל הגויל במקום שער ואין רשאי לשנותן, והלכה למשה מסיני שאם שנה בזה ובוזה פסול ואין קורין בו. ועוד שם בפרק שני (ה"א)... עירב האותיות או שהפסיק באמצע השם ונעשה שם אחד כשני שמות, בגון שכתב "ראובן" מופסק כשני שמות כזה "ראו בן" פסול ואין קורין בו. ועוד שנינו שם בכמה פסולות אין קורין בו. גם מדבריו הוא נושג – שכתב בחיבורו שאין קורין בספר ברבים. ואינו כחולק על דבריו ועל עדותו שהעיד משום גאון המערב, אלא שאינו יורד לסוף דעתו. שדבריו נראין לי כסותרין זה את זה, עד שאני אומר שזו בילדותו שגאה לנו וחזר בו בזקנתו. ועם סתירת ראיותיו וטענותיו אני מורה לך הלכה למעשה לא ראיתי מי שעשה בה מעשה. גם בכפרי' שאין שם ס"ת וקורין בספרי' שאינם גללן ואינן נכתבין כהלכתן. לא ראיתי מעולם מי שעשה בה מעשה שבירך בהם לא בתחלה ולא בסוף. עד כאן תשובת הרשב"א".

סיכום הדברים:

סברת הרמב"ם היא, שהתקנה היא לקרוא בתורה, ואפילו לקרוא על-פה אם אין אפשרות לקרוא מן הכתוב, ורק משום כבוד הצבור יש להשתדל לקרוא מתוך ס"ת כשר כהלכתו. לפיכך, אפשר לברך על ס"ת פסול כשאין כשר, היות ומברכים את ברכות התורה בעת קיום התקנה והיא מתקיימת גם בספר פסול.

4. הל' ס"ת פרי' י' הל' א.

5. בתשובות הרשב"א שלנו אין תשובה זו וב"אבודרהם" נמצא בידי קריאת התורה עמ' קל"ה וב"אורחות חיים" הל' קריאת ס"ת סי' ה'.

לדעת הרשב"א: תקנת הקריאה בתורה היא דווקא מתוך ספר, ואי אפשר לקיים את התקנה בקריאה בע"פ או בספר פסול. לכן כאשר אין ספר כשר אין לקרות כלל ובודאי שאין לברך.

הרמב"ם במשנה תורה פוסק, בפשט הדברים, שאין לקרוא מספר-תורה פסול בניגוד לדבריו בתשובה. יש המסבירים, שהרמב"ם חזר בו בהלכה, ויש מסבירים שלא חזר בו בהלכה אלא שכתב כן לכתחילה בהלכות אך בדיעבד הוא מתיר לקרוא בספר תורה פסול.

המחבר ב"בית יוסף" פוסק כרשב"א, מכיוון שכך גם דעת הרא"ש, והרמב"ם בהלכות. בשו"ע ג"כ פסק המחבר עפ"י הכרעה זו. אמנם לענין ספר שהוציאו אותו לקריאה ופסל הספר תוך כדי קריאה? מובאת דעת הרמב"ם להלכה, שהקריאה שקראו עולה בתורת קריאה, למרות שבעצם הספר היה פסול, מכיון שלאחר שקראו זה מצב של בדיעבד.

גם בדורנו לא הוכרעה מחלוקת זו, ויש מחלוקת למעשה בפוסקים. בספר "דיני צבא ומלחמה"⁶ פוסק: "לא הוציאו את הספר - יקראו מתוך חומש "בל ברכות", כלומר אין להוציא את הספר אלא לקרוא מתוך חומש. - דין זה מופיע ב"ערוך השולחן"⁷, שכותב: "בכפרים שאין להם ספר תורה כשר - אין מברכין על החומשים ויקראו בו בלי ברכה, כדי שלא תשתבח תורת קריאה, וקורא הש"ץ כל הסדרה וכולם שומעים, אבל חלילה לברך על זה".

לעומת זאת בסידור צה"ל⁸ - בחלק הדינים של הרב גורן שליט"א נאמר: "חילים הנמצאים בסדרה או במחנה מרוחק, שאין אפשרות להביא ס"ת למקום, והיה להם רק ספר תורה פסול, מותר להם לקרוא את כל שבעת הקרואים לעלות לספר-תורה הפסול ולברך כרגיל ולהסתמך בזה על דברי הרמב"ם המתיר לקרוא בספר תורה פסול". זוהי הסתמכות לשעת הדחק בלבד, כפי שמוזכר במפורש בפסק - "דוקא מחנה מרוחק או בסדרה". בניגוד לדעת השו"ע שפסק "שאפילו במקום שאין ספר תורה כשר אין מברכין עליו". ניתן אולי להביא סיוע לדברים אלו מה"לבושי שרד"¹¹ על השו"ע, שאומר שהמחלוקת בסעיף ד' ברמ"א, אם לגמור את הקריאה בספר שנפסל בשעת הקריאה, קיימת גם לגבי סעיף ג' שעוסק בנושא דידן.

למעשה, יש אולי מקום לעשות חילוק בין סוגי הקריאות. הי"מגן אברהם¹² כותב שאם נמצאה טעות בקריאה בשבת בבקר ישלימו לשבעה קורים אבל למנחה לא יוציאו את הספר, משום דאינה חובת היום כליכך, "דאינה אלא משום יושבי קרנות". הקריאה בשבת במנחה חשובה פחות מהקריאה בשחרית של שבת, ולכן מסתבר יותר שלא להוציא ס"ת לקרוא במנחה, ובאמת כך נפסק בפסקי הלכות צבא¹³.

לדעת הסוברים, שיש להוציא את הספר, יש לדון האם כל עולה ועולה יברך או שרק העולה הראשון והאחרון יברכו. מעיקר הדין¹⁴ רק העולה הראשון

6. טור אר"ח, סי' קמ"ג ד"ה "זכותב בתשובת הרשב"א".

7. שו"ע סימן קמ"ג סע' ד'.

8. עמ' 62.

9. סי' קמ"ג סע' ב'.

10. דיני הוצאת ס"ת.

11. סימן קמ"ג.

12. שם סי' ח'.

13. פסקי הלכות צבא עמ' 75 פרק ו' שאלה 4.

14. שו"ע אר"ח סימן קל"ט סי' ו' בט"ז שם.

מברך לפנייה והאחרון מברך ברכה לאחריה, אלא משום הנכנסין והיוצאין תקנו חז"ל שכל עולה ועולה יברך. ע"מ שלא יחשבו שקוראים בתורה בלא ברכה. ולכן, אולי, במקום שיש ספק אם מותר לברך יברכו רק הראשון והאחרון נכל שאר העולים יסמכו על ברכתם ע"מ למעט בברכות, שאין ודאות אם הן אינן לבטלה. אמנם, אפשר שאחרי תקנת חכמים, שכל עולה ועולה מברך, שוב אין לחלק, ובכל מקום שבו מברכים על הקריאה יברכו כל העולים. ועל כן בנידון דידן, כמו שאת הברכה הראשונה מברכים למרות הספק, כך כל עולה ועולה יכול לברך, למרות הספק. וכך פסק הרב גורן בסידורו.

"שנצטוינו להיות לכל איש מישראל ספר תורה: אם כתבו בידו - הרי זה משובח ונאהב מאד... ודע בני שאע"פ שעקר החיוב דאורייתא אינו רק (- אלא) בספר תורה - אין ספק שגם בשאר הספרים שנתחברו ע"פ התורה יש לכל אחד לעשות מהם כפי יכולתו... ואע"פ שהניחו לו אבותיו מהם רבים, וזהו דרך כל אנשי מעלה יראי אלוקים, אשר היו לפנינו, לקבוע מדרש בביתם לסופרים לכתוב ספרים רבים, כברכת השם אשר נתן להם". (ספר החינוך מצוה תרי"ג)